

STARI GRADOVI U MAJEVICI I TREBOVCU

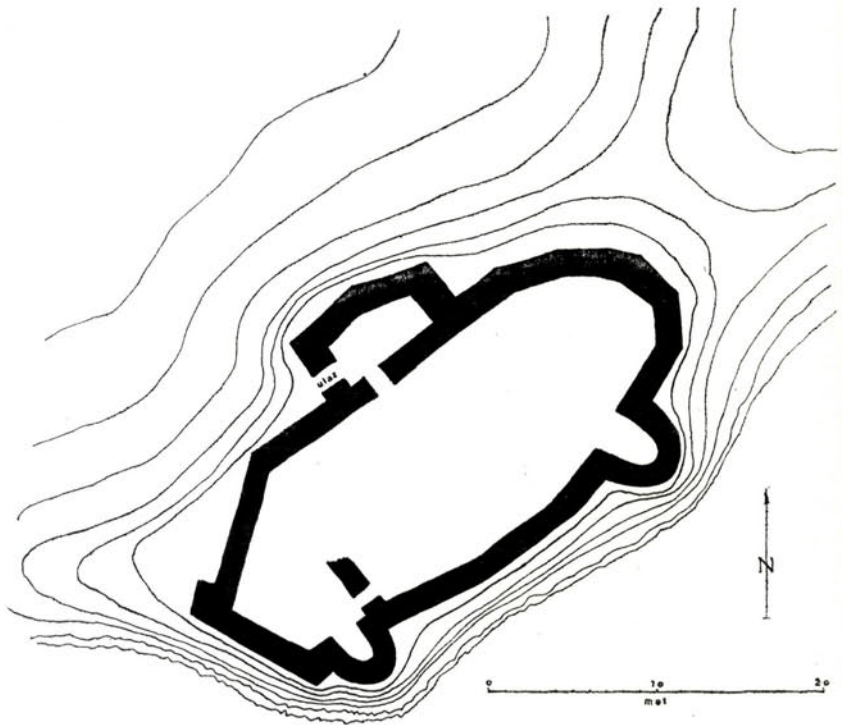
Granični položaj Majevice između Panonije i Balkana uslovio je i ponešto neodređen status ovog regiona u vezama između Ugarske i Bosne u srednjem vijeku. Njegov veći dio pripadao je, istina, starim bosankim župama Usori i Soli, ali nam je i poznata činjenica da te župe nemaju sasvim jasan odnos prema matičnoj zemlji. U feudalnim uslovima XIV i XV vijekt Usora i Soli izložene su promjenama koje su bile posljedica netrpeljivosti između dviju susjednih država: Ugarske, koja je nastojala stisnuti Bosnu u čvrste vazalske odnose, i Bosne, koja se u pogodnom trenutku nastojala otresti tih odnosa. Ta igra snaga dobivala je upravo ovdje svoje vidne manifestacije. Majevice nije nikada postala pojam baštine nekog poznatog feudalnog roda. Ona je, istina, većim dijelom pripadala Kotromanićima, no isto tako jednim dijelom i Dinjićima, pa i Zlatonosovićima. Nije to, dakle, bio neki primarni rodovski patrimonium, nego periferija različitih interesa, pa zbog toga u neku ruku i sitniš za potkusurivanje među vladarima. Prekretnicu događaja oko Majevice čini 1393. godina, kada prevlast Bosne u ovom području zamjenjuje ona mađarskih kraljeva.

Događaje u Majevisi u toku kasnog srednjeg vijeka ilustriraju nam dokumenti koji se odnose na tri najpoznatija grada u ovom kraju: na Sokol, Srebrenik i Teočak. Drugi gradovi u blizini, tako Zvornik na Drini, ne pripadaju ovamo, a gradovi Tišnica i Gradačac, što ih Marko Vego bez razloga stavlja u Majevicu²⁾, nalazili su se zapravo daleko od ovog područja.

Sokol

Sokol je vrlo malen grad, položen na stijeni iznad potoka Sokolice, sjeverno od Gračanice. Osnova mu je u obliku izduženog ovala dužine oko 30 metara. Uz jugoistočni zid nalaze se dva polukružno zasvedena tornja, dok je uz sjeverozapadni dozidan prigradak kao zaštita glavnom ulazu. U jugozapadnom dijelu ograđenog prostora, nalaze se temelji stambene zgrade. Sjeveroistočni zid je djelimično razoren 1949. godine, kad je kamen iz njega upotrijebljen za gradnju mjesne škole. Za vrijeme proteklog rata ovaj spomenik je u nekoliko navrata bio meta topovskih granata koje su oštetile jugozapadno vanjsko lice zida.

Sokol je sagrađen od neobrađenih i tek na licu zida grubo pritesanih komada vapnenca nejednake veličine. Graditelji su pokušavali složiti kamenje po slojevima, ali im to nije bilo moguće svugdje konsekventno provesti. Uglovi zidova su oštro zasječeni.

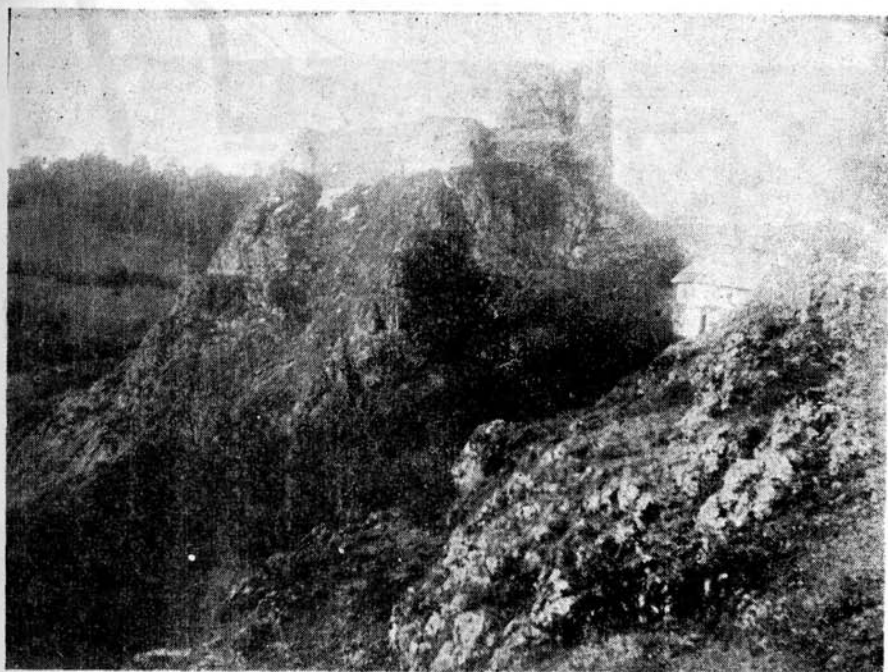

Sl. 1. — Grad Sokol — tlocrt

Grad se prvi put spominje 1449. godine kao posjed kneza Radivoja, sina kralja Ostoje³⁾. Radivoj je, naime, dne 2. juna iste godine sklopio u Budimu brak sa Katarinom, kćerkom Nikole od Velike (blizu Slav. Požege), i tom je prilikom vinkulirao tastu i punici između ostalog i polovinu Sokola. Grad se inače nalazio u župi Usori, a bio je u posjedu kuće Kotromanića — kao i nedaleki Srebrenik.

Drugih podataka o gradu tokom srednjeg vijeka nemamo. Turci su po svojoj prilici zauzeli ove krajeve 1512, a od tada se ovdje nalazi samo vojno uporište, do 1526. godine sa nešto naglašenijim značajem. U XVIII vijeku njegovu ulogu preuzima Gradačac kao sjelo kapetanije, dakle i jedno od glavnih uporišta za odbranu turske države.

Na sedlu brijega prema gradu stoji džamija koja je prema lokalnoj tradiciji bila katolička crkva. Zgrada je još u potpunosti sačuvala tlocrt srednjovjekovne bogomolje, ali samo tlocrt, jer zapadni portal danas je zazidan, a 1934. godine sagrađena je munara. Svodovi i svetište su porušeni, pa je i raspored prozora preinačen.

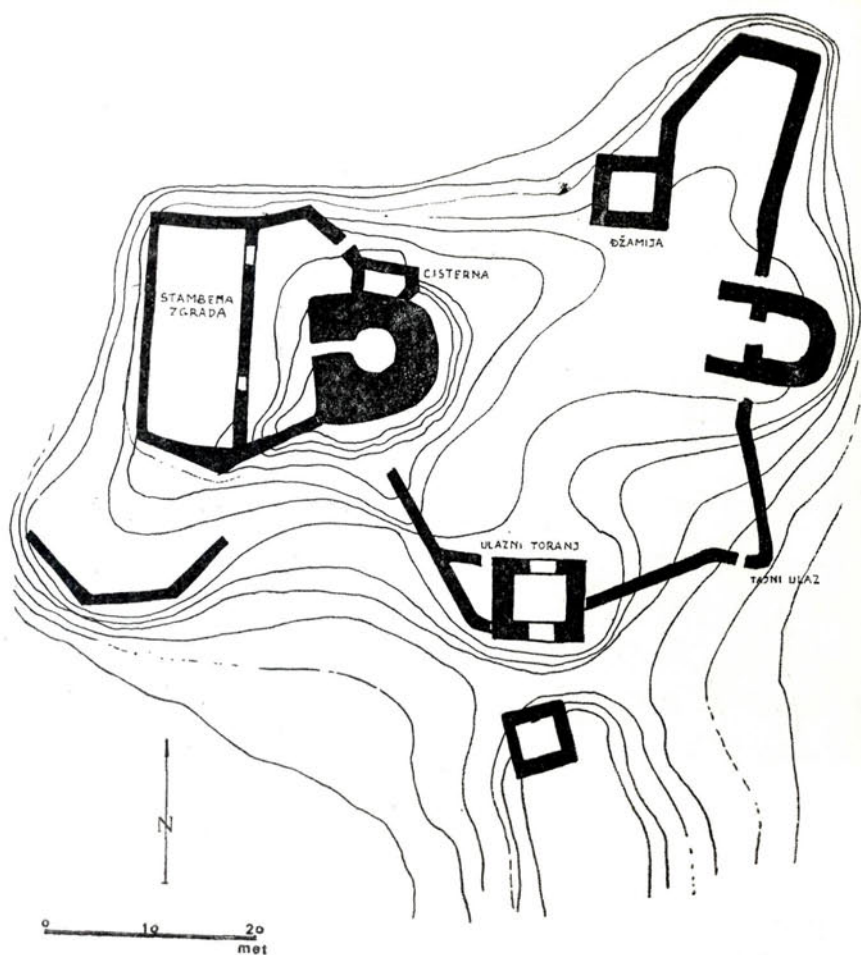
Sl. 2. — Grad Sokol — pogled oko 1900. godine

Srebrenik

Podignut usred Majevice, Srebrenik je najveći grad na širokom području ove planine⁴). Nalazi se na kamenitoj stijeni, a prilaz mu je moguć samo sa jedne, južne strane. Ono što mi danas vidimo na ovom mjestu djelo je uglavnom zidara iz prve polovine XVIII vijeka. Zbog strmine terena grad se zapravo sastoji od nekoliko zasebnih objekata.

Između sedla brijega kojim se prilazi gradu, i ulaznog tornja, usječen je duboki prokop. *Ulazni toranj* je jedini objekat s oštro pritesanim uglovima. Zidanim svodom pregrađen je u dva sprata. U prizemlju se nalaze široka polukružno zasvedena vrata sa ostacima baglama. Pod je popločan kamenim blokovima. Uske strme stepe-

nice vode na prvi sprat koji je bio osvijetljen sa dva mala, nisko položena prozora. Iznad vrata stajala je domedavno ploča, možda sa nekim natpisom, ali je u novije doba ona poslužila kao meta za oštro gađanje, pa je znatno oštećena.

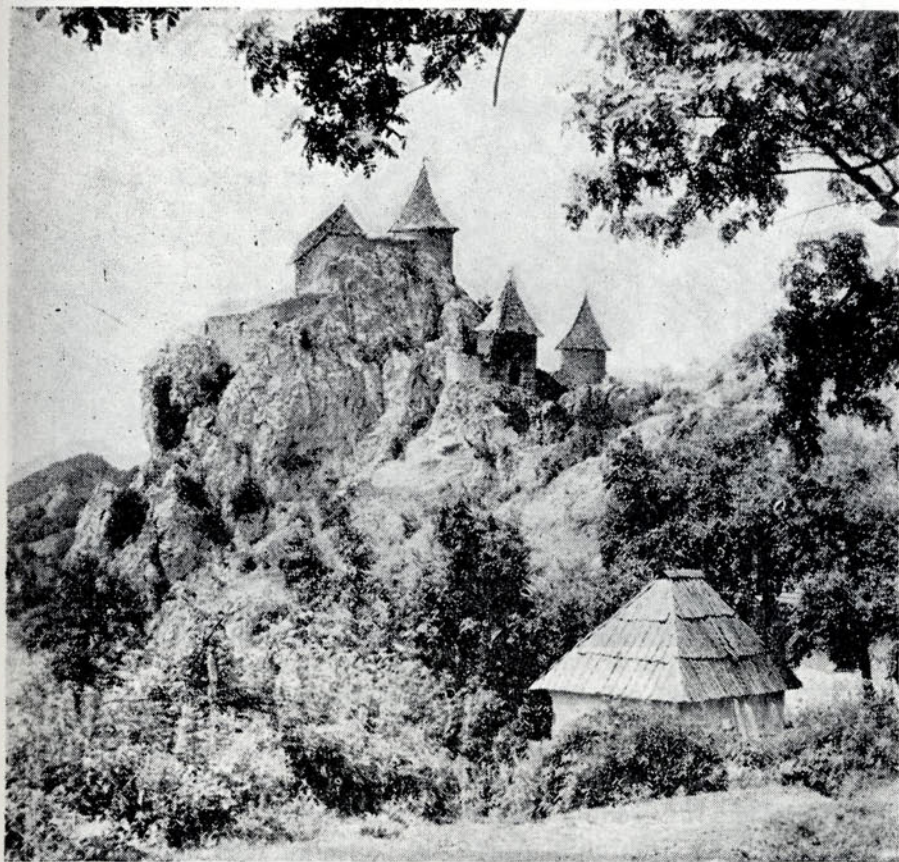
Sl. 3. — Srebrenik — tlocrt

Istočni toranj je u obliku polukruga. Drvena konstrukcija dijelila je prizemlje od sprata, a jedini otvori u zidu bile su puškarnice.

Sjeverni toranj povezan je sa nešto širim dvorištem, jedinim u ovom gradu. Toranj je zapravo služio kao džamija još i koncem XIX vijeka. Zgrada je očito pregrađivana jer se u njenim zidovima zapažaju razne tehnike slaganja kamena.

Glavni toranj čini sa stambenom zgradom i cisternom danas najbolje sačuvani, pa i najimpresivniji dio Srebrenika. Ponešto »sred-

njovjekovni« izgled ovog kompleksa nas, međutim, zavarava: izrazito turska gradnja neće biti starija od prve polovine XVIII vijeka. Možda su se u osnovi ovih objekata, sačuvali temelji starijih građevina, a nije isključeno da su obrisi prethodnih građevina poslužili kao ideja za rješenje izgleda novih gradnji. Stambena zgrada služila je kao stan vojne posade, a sastojala se od četiri jednolike sobe, spojene hodnikom. U svakoj od soba nalazio se pored prozora kamin i udubina u zidu koja je služila za pranje. Zgrada je imala prostorni podrum.

Sl. 4. — Srebrenik — izgled grada oko 1800. godine

Srebrenik se spominje prvi put 1333. godine. Tada je u njegovom podgrađu stanovao bosanski ban Stjepan II Kotromanić. No, šezdeset godina kasnije grad su zauzeli Mađari i on nikada više nije vraćen svojim starim vlasnicima. Kralj Tvrtko II pokušao ga je preoteti 1405. godine, ali bez uspjeha. U ljeto 1426. godine Turci prodiru u dva navrata do pod zidine Srebrenika, a 1463. godine kralj

Matija Korvin osniva ovdje posebnu »srebreničku« banovinu kao vojnu organizaciju za čuvanje Panonije od prodora Turaka. Grad ipak pada u turske ruke 1520. godine, a poslije toga gubi strateški značaj, jer su se bojišta vremenom prebacila daleko na sjever i zapad.

Sl. 5. — Srebrenik — pogled sa sjevera

Kada je 1701. godine formirana gradačačka kapetanija, u njen je sklop došao i Srebrenik. Austrijski izvještaji toga doba spominju ovdje samo selo; stari grad izgleda kao da je tada bio ruševina. Ipak, 1756. godine ovdje se nalazi posada pod zapovjedništvom gradačačkog kapetana. 1777. godine javljaju o nekim popravcima, ali se 1790. godine Srebrenik spominje kao »stari zamak«, očito zbog oblika građevina, jer 1804. godine mi i opet vidimo na gradu posadu, a 1833. još i 7 topova. Oko 1835. godine Srebrenik napušta posada, a 1838. godine on je već dijelom ruševan. Oko 1850. drže se još samo neki objekti, tako džamija u kojoj se, kao što je rečeno, klanjalo još i u drugoj polovini XIX vijeka.

Teočak

Teočak je danas još uvijek nedovoljno ispitan spomenik⁵). Na osamljenom brežuljku iznad rijeke Tavne danas se vide uglavnom slabo sačuvani zidovi koji su zatvarali prostor trokutnog oblika, sa po jednim tornjem na svakom uglu. U grad se ulazilo kroz zapadni toranj.

Teočak se prvi put spominje 1432. godine kao posjed mađarskog kralja koji ga poklanja despotu Đurđu Brankoviću. Prilikom uspostavljanja srebreničke banovine, 1464. godine, i Teočak se nalazi u ovoj vojnoj organizaciji, štaviše, kao rezidencijalni grad »kralja« Nikole Iločkog 1472—1477). Ne zna se kada je grad pao u turske ruke, no svakako približno u isto vrijeme kada i Srebrenik. Od tada pa do 1804. ovdje se nalazi posada turskih vojnika.

Biskup Marijan Maravić spominje ga 1665. godine kao »castell«, zajedno sa susjednim »Srebarnikom«, a austrijski izvještaj iz 1718. godine bilježi ga kao selo, dakle sa vojnog gledišta kao bezopasno uporište.

*

* *

Ovoliko bi se u kratkim crtama moglo reći o gradovima u Majevidi i Trebovcu. To su, dakako, podaci koje nam pružaju pisani izvori i analize građevina koje strče iznad zemlje. Nanosi osipine između zidova ovih gradova, pa i u njihovim podnožjima, svakako bi nam mogli pružiti još poneko obavještenje o njima. Nama se zbog toga nameće još jedno pitanje: Kada su podignuti ovi gradovi? Mi vrlo dobro znamo da su poneke utvrde u našim krajevima podignute zapravo još u kasnoantičko doba⁶). Divić kod Zvornika i Gradina u Sapnoj, uzmimo kao primjer, jesu utvrde iz vremena kada se Rimsko Carstvo pokušalo oduprijeti »barbarima« negdje u V i VI vijeku nove ere. Utvrđivanje pojedinih punktova na rubovima Majevice vezivalo se, dakle, na vrlo stare tradicije. Ipak, ovi gradovi, onako kako ih vidimo danas u njihovim ruševinama, neće biti vrlo stari. Sve ako uzmemo u obzir, spominjanje Srebrenika u prvoj polovini XIV vijeka, mi na današnjim ruševinama ovog grada nismo u prilici da na bilo kojem fragmentu njegovih zidova zapazimo detalj koji bi nas upućivao na to doba. Ni koncepcija ansambla na Srebreniku ne pokazuje neke osobitosti po kojima bismo tu mogli tražiti stare osnove izuzev kompleksa glavnog tornja, cisterne i stambene zgrade, koji — iako sagrađeni u XVIII vijeku, pokazuju u svojoj osnovi tipično romaničku koncepciju.

No, u Bosni kao perifernom području srednjoevropske kulture, romanički oblici tehnike i umjetnosti produžili su život čak i do XV vijeka, ali to nas još uvijek ne sprečava u pretpostavci da je već u vrijeme bana Stjepana II, dakle u prvoj polovini XIV vijeka, iznad srebreničkog podgrađa postojalo zidano utvrđenje koje se sastojalo od debelog »bergfrida« i uz njega prigradene stambene zgrade.

Drugačija je situacija sa Teočakom koji nas po svom rasporedu građevina podsjeća na strane uzore. Njegovo osnivanje i podizanje moramo pripisati čovjeku koji nije rodom iz uže Bosne, i vremenu koje neće biti daleko od XV vijeka.

Sokol također ne prelazi okvire XV vijeka.

Dakako, sve su ovo pretpostavke utemeljene na našim dosadašnjim saznanjima, dok bi arheološka iskopavanja na ovim mjestima pružila, dakako, mnogo više odgovora na pitanja za koja danas nazlimo manje ili više samo hipotetične odgovore.

NAPOMENE:

1. D. MAZALIĆ, Zvornik (Zvornik), stari grad na Drini, GMZ, NS X (1955), str. 73—116, nastavak u GMZ NS XI (Etnografija), Sarajevo 1956, str. 243—278.
2. M. VEGO, Naselje Bosanske srednjevekovne države, Sarajevo, 1957, str. 115 i 43.
3. Osnovnu literaturu o Sokolu vidi kod H. Kreševljakovića, Naše starine I, Sarajevo 1953, str. 22.
4. Podatke o gradu vidi Đ. Basler, Naše starine V (1957), str. 119—131.
5. H. KREŠEVLJAKOVIĆ, Stari bosanski gradovi, Naše starine I (1953), str. 14.
6. Đ. BASLER, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1966, str. 324—329.

ALTE BURGEN IN DEM MAJEVICA — GEBIRGE

In der Gebirgskette nördlich des Flusses Spreča, also im östlichen Teil des mittelalterlichen Gaues Usora und Soli, standen im XIV. und XV. Jahrhundert 3 Burgen: Sokol, Srebrenik und Teočak.

Die Burg Sokol, im Jahre 1449 zum ersten Mal in den Urkunden erwähnt, war im Privatbesitz der königlichen Familie Kotromanić. Der ovale Grundriss der Burganlage erinnert an ähnliche Bauten des XIV. Jahrhunderts.

Die Burg Srebrenik wird 1333 als Aufenthaltsort des Banus Stefan II Kotromanić zum ersten Mal erwähnt. Die Burg, eine Schöpfung des XVIII. Jahrhunderts in ihrer jetzigen Gestalt, hat noch die Abrisse der alten mittelalterlichen Anlage bewahrt. Dem felsigen Gelände angepasst, besteht die Burg aus einigen gesondert ausgebauten Objekten.

Teočak, als ein Dreieck mit Ecktürmen gestaltet, deutet so auf fremden Einfluss. Die Burg war, soweit urkundlich bekannt, ungarischer Besitz. Sie wird erst im Jahre 1432 erwähnt.